

RAS-project weidevogels

projectvoorstel overlevingsstudies aan weidevogels

Willem Bil & Jan van Diermen

Vooraf

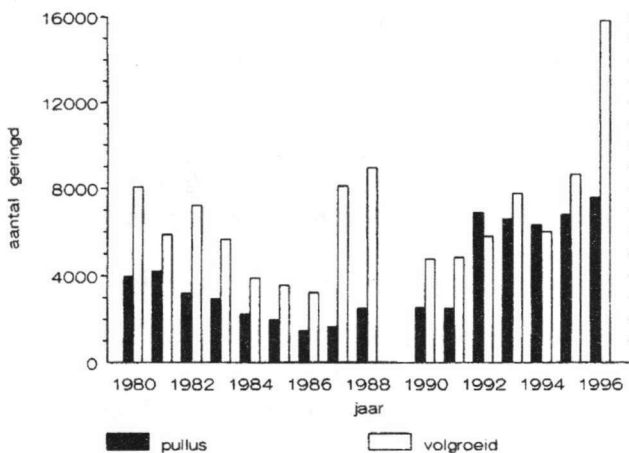
Een eerdere versie van dit projectvoorstel werd in juli 1994 door eerste auteur voorgesteld aan de Ringcentrale. Dit gebeurde vanuit zijn persoonlijke interesse en betrokkenheid bij weidevogelonderzoek in Friesland. In 1994 werd bij de Ringcentrale in opdracht van IKC en CBS een studie naar de haalbaarheid van een overlevingsstatistiek van vogels uitgevoerd door C. Deerenberg. Uit haar studie vloeide de officiële start van het CES-project en het Nestkaartenproject voort (i.s.m. SOVON vogelonderzoek Nederland en CBS). Het projectmatig opzetten van populatiestudies aan broedvogels bleef uit en daarmee verdween ook dit projectvoorstel weidevogelstudies van tafel, kennelijk had het CBS daar geen geld voor over. In het kader van RAS (retrapping adults for survival) komt het nu echter van pas en is (op verzoek van de Ringcentrale) een nieuwe tekst geschreven. De tweede auteur is werkzaam bij de Provincie Gelderland en hierdoor (als één van de velen) betrokken bij plannen voor een Nationaal Meetnet Weidevogels. Het IKC-natuurbeheer gaf de opdracht tot het ontwerpen en opzetten van een dergelijk meetnet aan SOVON (Teunissen 1997). Een belangrijk aspect binnen dat meetnet zal zijn het controleren van de effectiviteit van beheersmaatregelen. We hopen dat RAS-weidevogels, maar wellicht ook algemeen ringwerk aan weidevogels, een rol van betekenis kan spelen in het Nationaal Meetnet Weidevogels.

Inleiding

In Nederland zijn weidevogels een typerende vogelgroep waaraan veel onderzoek werd en wordt verricht. Veel ringers hebben ooit weidevogels geringd, met name kuikens. Niet verwonderlijk omdat het beeldschone wezentjes zijn, betrekkelijk opvallend en met wat kunst- en vliegwerk makkelijk te vangen. Niettemin worden sinds midden jaren tachtig steeds minder pulli van kievit en grutto geringd (*fig. 1*). De laatste drie jaren worden zelfs meer kuikens van tureluur dan van grutto geringd! Tot begin jaren tachtig was het door Albert Beintema (IBN-DLO, destijds RIN) geïnitieerde ringen en meten van weidevogel-kuikens een grote stimulans. Na het staken van dit project nam de belangstelling van ringers af, maar in grote delen van het land nam ook de stand van grutto af wat soms demotiverend werkte.

Nederland bestaat in hoofdzaak uit goed ontwaterde, intensief gebruikte landbouwgrond. Volwassen weidevogels komen daarin redelijk, soms zelfs zeer goed aan hun trekken, maar voor eieren en kuikens is het veelal vijandig landschap. De overheid bedacht

maatregelen om weidevogels in hun levenseisen tegemoet te komen. Veel onderzoek werd verricht aan nesten met eieren, minder onderzoek aan de ontwikkeling van kuikens en nog minder onderzoek aan de overleving van volwassen vogels en de rol van de beschikbaarheid van voedsel. Tot nu toe werden vnl. maatregelen getroffen in de vorm van aangepast beheer van graslanden en het praktisch beschermen van nesten. Effecten hiervan zijn op beperkte schaal onderzocht of in onderzoek.

Figuur 1

Aantal geringde pulli van kievit, grutto, en tureluur in de periode 1980-1996 (bron Ringcentrale, gegevens van 1989 niet beschikbaar).

In de loop van de jaren tachtig resp. vanaf de jaren negentig neemt het aantal geringde pulli van kievit en grutto af, dat van de tureluur blijft vrijwel constant. De laatste jaren stabiliseert het aantal geringde kuikens van kievit en grutto zich op resp. 30 en 25% van het niveau in de jaren tachtig.

Doel project

Doelstelling van RAS is het meten van overleving in broedvogelpopulaties (Speek, pag 6, OHV 85). Over het concreet meten van aantalsontwikkeling en reproductie wordt door Speek weinig tot niets gezegd. Voor een optimale invulling van het RAS- project ten aanzien van weidevogels, dienen zowel aantalsontwikkeling (veranderingen in dichtheid), reproductie als overleving gemeten te worden.

De doelstelling is dus driedelig: het verkrijgen van inzicht in aantalsontwikkeling, reproductie en overleving en het bepalen van de invloed van bepaalde habitatkenmerken (landschapsstructuur, grondsoort, grondwaterpeil) en beheersmaatregelen hierop.

Bij nestvlieders betekent meten aan reproductie in vele opzichten meten aan overleving: de kuikens dienen evenals de adulten gevolgd te worden met het vang- terugvang principe (kan ook m.b.v. kleurmerken of zenders).

Opzet project: *habitat*

Om relevante informatie op te leveren verdient allereerst de relatie met habitat (zo u wilt biotoop) en beheer extra aandacht. Op twee niveaus is dit van belang:

- a) een representatieve landelijke spreiding van de studiegebieden naar regio, grondsoort en beheers-klasse, eenvoudig gesteld: gangbaar agrarisch gebied versus relatienotagebied. Relatienotagebied betreft enerzijds gebieden met beheersovereenkomsten die boeren tegen beloning vrijwillig afsluiten (b.v. maaien na 1 juni levert ca. f 500,- vergoeding per ha op). Anderzijds gebieden met reservataarsbeheer in eigendom van een natuurbeherende instantie (Staatsbosbeheer, Provinciale Landschappen, Natuurmonumenten e.a.). Vooral de effecten van beheer zijn van belang omdat hier de sleutel voor toepassing van de resultaten in het gevoerde beleid ligt. Door dit alles heen lopen nog andere activiteiten en regelingen zoals de vrijwillige nestbescherming (buiten Friesland pas vanaf 1995/96 door betaalde provinciale coördinatoren gestimuleerd) soms gekoppeld aan natuurproductie-betaling (boer krijgt geld voor uitgekomen nest). *Onvoorspelbare factor blijft bovenal de invloed van het weer op zowel boeren als vogels (zie Administratie omgevingsvariabelen).*
- b) binnen het proefvlak speelt habitatgebruik door ouders en kuikens op perceleniveau een cruciale rol. Welk type percelen wordt gebruikt voor het nestelen, welk type - voor het fourageren door kuikens (overleving en groei van kuikens → reproductiesucces en vroege dispersie) en welk type percelen is van belang voor de ouders (overleving en plaatstrouw broedvogels).

Het onderscheid maken tussen het belang van verschillende beheerscategoriën grasland is eenvoudig als het gaat om eieren (nesten), maar complex als het om kuikens gaat. Kuikens hebben afhankelijk van soort en leeftijd een wisselende voorkeur voor percelen met verschillend beheer. Kievitkuikens houden zich op in korte vegetaties (beweid en gemaaid grasland, geïnundeerde plekken), ze eten bodemfauna, en wel steeds grotere prooien naarmate ze ouder worden. Kievitfamilies zijn betrekkelijk plaatstrouw en de kuikens groeien langzaam. Gruttokuikens eten kleine insecten in hogere vegetatie, families lopen vele kilometers per dag, kuikens eten kleine prooien (ca. 9000 per dag) en groeien relatief snel (Scheckerman 1997).

soorten

Het begrip weidevogels is typisch Hollands. We spreken van primaire en secundaire weidevogelsoorten (Beintema *et al.* 1995). Op deze indeling valt misschien wel wat af te dingen maar ze voldoet als een soort grootste gemene deler van de Nederlandse situatie. De primaire soorten broeden voornamelijk in grasland en zijn ruim verspreid (wilde eend, zomertaling, slobbeend, kuifeend, scholekster, kievit, wulp, grutto, tureluur, kempfaan, watersnip, veldleeuwrik, graspieper en gele kwikstaart). De secundaire

soorten broeden soms of lokaal in grasland, hiertoe worden o.a. krakeend, patrijs, kwartel, kwartelkoning, kluut en grauwe gors gerekend. Voor het Ras-project lenen zich met name de steltlopersoorten en zangvogels, maar uiteindelijk hangt dit natuurlijk van de kwaliteiten van het studiegebied en de onderzoeker af.

grootte van studiepopulatie en studiegebied

Voor het RAS-project is een populatie van tenminste 20 paren voorwaarde. Het ideale studiegebied heeft een redelijk ongestoorde kern die hierin voorziet waaromheen de studiesoort(-en) bijvoorbeeld in minder hoge dichtheid voorkomt (voorkomen). In de praktijk zal een geschikt studiegebied, mede gezien de mobiliteit van de vogels, ca. 50-100 ha groot zijn. Het terrein moet geschikt zijn om tenminste driekwart van de gestarte nesten (legsels) te volgen en daarvan de jongen te ringen. Daarnaast moet de gelegenheid bestaan om tenminste een kwart, liefst de helft van de oudervogels jaarlijks te identificeren (vangen en/of aflezen). Gezien deze voorwaarden zullen de steltlopers de beste kansen bieden, vooral kievit en grutto, soms ook scholekster.

Methode, belangrijkste onderdelen van het veldwerk

tellen aantal broedparen

In eerste instantie zal in het proefgebied het aantal broedparen moeten worden vastgesteld van alle in het gebied voorkomende weidevogels, evt. alleen steltlopers. Zo verkrijg je een beeld van de ecologische kwaliteit van het gebied ("gaafheid van de weidevogelgemeenschap"). Hiervoor zijn verschillende methoden in gebruik. Meest geaccepteerd is de SOVON-BMP-Weidevogels methode (uitgebreide territoriumkartering, minimaal 4 bezoeken). Daarbij worden territoria in kaart gebracht, dus niet *per se* broedgevallen. Dieren die snel afhaken na een eerste broedpoging blijven vaak buiten de telling omdat ze niet vaak genoeg of niet tussen de vastgestelde data zijn waargenomen. Wanneer nesten worden geteld, komt de telling afhankelijk van de omstandigheden hoger dan wel lager uit. Bij beide methoden wordt gemeten aan dat deel van de populatie dat tot broeden over gaat. Meestal worden de jaarlijkse verschillen als populatieschommelingen beschouwd, wat feitelijk onjuist is, want een populatie bestaat uit meer dan alleen broedvogels. Er moet geteld worden van eind maart tot eind juni (broedvogels, nesten en nestjongen) of van medio april tot half juni (territoria). Om uniformiteit te waarborgen moeten hier nog keuzes en afspraken worden gemaakt.

tellen, merken en controleren van nesten

Gevonden nesten worden op kaart ingetekend, het blijkt dat niet gemerkte nesten dikwijls moeilijk terug te vinden zijn. Merktekens zijn dus raadzaam. Wanneer dit

gebeurt bij wijze van nestbescherming is (onder bepaalde omstandigheden) sprake van manipulatie in de overleving van eieren. Mogelijk heeft het beschermen van nesten ook effect op de overleving en/of plaatstrouw van oudervogels. Wellicht is het daarom het beste om per proefvlak een keuze te maken: wel of geen nestbescherming. Alle nestcontroles van vondst tot ringen van pulli op een nestkaart invullen. Bereken meteen het broedbegin (= datum dat het legsel compleet is). Hieruit kan de uitkomstdatum worden afgeleid, zodat de (nestvliedende) pulli in het nest kunnen worden geringd. Dit is van groot belang omdat leeftijd en geboortenest alleen dan exact vast te stellen zijn.

vangen en merken broedvogels

Broedvogels identificeren door vangst of aflezing van ring of kleurmerk. Vangen kan op het nest met een inlooptrui of met een *op afstand bedienbaar* slagnetje, zodat naar keuze de ene ofwel de andere partner van het broedpaar gevangen kan worden. Andere methoden op een naburige soos of slaapplek zijn ook denkbaar, mits vaststaat dat broedvogels uit het proefvlak worden gemachtigd. De datum waarop gevangen wordt niet te vroeg kiezen, dan bestaat minder kans op langdurig nestverlaten, predatie, te sterke afkoeling van eieren, etc. Gebruik van individuele kleurmerken lijkt het allerbeste: het levert meer identificaties op en vogels hoeven niet herhaald te worden gevangen → minder storing → betrouwbaarder resultaat (vgl. Groen 1993).

ringen van pulli

Van de studiesoorten zoveel mogelijk kuikens ringen, bij voorkeur in het nest. Op nestkaart exacte plaatscode noteren en eventueel de relatie met de oudervogel(-s) die reeds werd(en) geïdentificeerd.

terugvangen van pulli

Door het regelmatig terugvangen van geringde pulli kan nagegaan worden hoeveel er na verloop van tijd nog in leven zijn en in welk tempo de dieren groeien. Het nemen van enkele maten (snavel, tarsus) en het bepalen van het gewicht zijn noodzakelijk. Cruciaal is hierbij ook het noteren van de status van het perceel (maailand (+maaidatum), randenbeheer (ja/nee), weide (+veebezetting), hooiland, etc.).

Administratie

waarnemingen aan nesten en vogels

De in het veld verkregen gegevens dienen uniform te worden genoteerd. Voor waarnemingen aan nesten en vogels bestaat al het een en ander. We hebben een nestkaart (SOVON-CBS). Voor computerverwerking moet een definitief programma worden

gekozen of ontwikkeld. Voor het kievitenonderzoek te Roodkerk (Bil & Schuurs 1995) wordt gebruik gemaakt van het (Dbase)programma "PCFILE" dat eenvoudig aan "POOT" gekoppeld kan worden zodat geen dubbel werk plaatsvindt. Het voordeel van een Dbase programma is dat het eenvoudig werkt, prima uitwisselbaar is en ook kan dienen voor eigen periodieke grafische verslaglegging. Voor het Boerenzwaluwenproject is in Reflex een invoerprogramma gemaakt. Het NIOO heeft programmatuur voor haar koolmezenstudie. Het ligt voor de hand met behulp van deze en andere bronnen tot een uniform RAS-programma te komen, wellicht met specifieke aanhangsels per soortgroep.

omgevingsvariabelen

Voor de koppeling met omgevingsvariabelen zoals habitat, beheer en weer, moet nog specifiek op dit project gerichte programmatuur worden gemaakt. Een uniforme notatie in het veld is natuurlijk eerste vereiste. Hiervoor dienen nauwkeurige instructies te worden geschreven in een projecthandleiding. Omdat bij dit type onderzoek toch intensief contact met de eigenaar/beheerder nodig is, kan wellicht van zijn werkschema's gebruik gemaakt worden (als hij die tenminste heeft), dat scheelt werk. Voor weersgegevens zijn de districtscijfers van het KNMI nogal grofmazig. Het is altijd beter lokale gegevens te verzamelen, zo mogelijk via een weeramateur.

coördinatie en verslaglegging

Als voorlopig coördinator biedt VRS Menork zich aan. De toekomst zal leren welke omvang en (daarmee samenhangend) welke structuur het project zal krijgen. Om de gegevens jaarlijks te kunnen evalueren lijkt het zinvol elk seizoen een overzicht samen te stellen van de resultaten. Zolang de zaak niet geautomatiseerd is lijkt het raadzaam de deelnemers hiervoor zelf de bouwstenen aan te laten leveren op speciaal ontworpen formulieren.

Deelname

Elke ringer (met toereikende vergunning) die geïnteresseerd is in weidevogels kan in principe deelnemen aan dit RAS-project. Dat kan in een eigen proefgebied, maar b.v. ook in samenwerking met anderen, dat verlicht het werk en voorkomt problemen door ziekte etc.. Voor nieuwe potentiële ringers geldt, afhankelijk van de opgedane deskundigheid, dat ze 1 of meer seizoenen in het project moeten meedraaien alvorens zelfstandig aan de slag te kunnen.

Gelet op de vrij intensieve aanpak is het raadzaam vooraf de nodige beperkingen te stellen. Dit kan waarschijnlijk het best door zich tot één soort te beperken. Je hebt dan minder kans op onoverzichtelijk door elkaar lopende broedschema's. Voor de grutto in gangbaar agrarisch gebied is 100 ha vaak niet toereikend om 20 broedparen te volgen.

Daar zou het meenemen van de kievit al snel een onaanvaardbare werklast betekenen. Door samenwerking kan dan binnen één proefgebied wel aan meerdere soorten worden gewerkt. Beperking door het kiezen van een klein proefvlak is bij een studie aan steltlopers niet wenselijk, gezien de grote mobiliteit van de vogels.

Aanmelding, definitieve opzet en instructie

Het plan is om nog deze winter met de belangstellende ringers om de tafel te gaan en te trachten het project per 1998 operationeel te maken. Aanmelden kan bij Gerrit Speek (Ringcentrale) of op onderstaand adres (contactadres VRS-Menork). Vermeldt u waar u wilt werken (Amersfoortcoördinaten), wat voor type gebied het is (open landschap, halfopen landschap, beheersstatus en geschatte broedvogelpopulatie) en welke soort(-en) u wilt onderzoeken. U krijgt dan een uitnodiging voor de bijeenkomst in februari/maart 1998. Deze wordt gehouden op een nader te bepalen plaats rekening houdend met de woonplaatsen van de deelnemers.

Vóór deze bijeenkomst zal door Wolf Teunissen (SOVON) nog een workshop worden georganiseerd met alle (beoogde) betrokkenen bij het te starten Nationaal Meetnet Weidevogels. Hier zullen o.a. vertegenwoordigers van IBN-DLO, de Ringcentrale, de Nederlandse Steltloperwerkgroep etc. zich buigen over de wijze waarop alle aspecten van weidevogelonderzoek op elkaar afgestemd kunnen worden, zodat een hecht Meetnet kan ontstaan.

Literatuur

- Beintema A., Moedt O. & Ellinger D. 1995. Ecologische Atlas van de Nederlandse Weidevogels. Schuyt & Co, Haarlem.
- Bil W. & Schuurs J. 1995. Kievit-onderzoek Roodkerk 1995. Op Het Vinkentouw 79: 13-17
- Groen N. M. 1993. Breeding site tenacy and natal philopatry in the Black-tailed Godwit *Limosa l. limosa*. Ardea 81: 107-113.
- Schekkerman H. 1997. Graslandbeheer en groeimogelijkheden voor weidevogelkuikens. IBN-rapport 292, DLG-publicatie 102. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO) Wageningen.
- Teunissen W. 1997. Naar een meetnet voor Weidevogels. Tussenrapportage 1997. SOVON onderzoeksrapport 1997/04. SOVON, Beek-Ubbergen.

*contactadres VRS MENORK: De Buorren 91, 8408 HL, Lippenhuizen,
(telefoon 0513-465321)*